

Anna Pospiszyl

BAŁTYCKO-BAŁKAŃSKIE ANALOGIE
W NAZEWNICTWIE GEOGRAFICZNYM
WARMII I MAZUR

Na pewne analogie między nazwami geograficznymi obszaru bałkańskiego a słownictwem proprialnym i apelatywnym języków bałtyckich badacze zwracali uwagę już przeszło sześćdziesiąt lat temu, przy czym w zakresie nawiązań bałkańskich zarówno dawniej, jak i dzisiaj chodzi głównie o nazwy z obszaru zamieszkałego przez antycznych Daków i Traków, to znaczy z ziem leżących na północ od Bosforu i Morza Egejskiego, po rzekę Strumę na zachodzie i Dunaj na północy. Przegląd prac dotyczących tej problematyki, a powstałych do 1967 r., daje I. Duridanow, współczesny językoznawca bułgarski, we wstępie do studium pt. *Die thrakisch- und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen*¹. W pracy tej zamieścił autor wykaz dackich i trackich toponimów i antroponimów, mających według niego nawiązania bałtyckie, zestawiał ponadto zrekonstruowane na podstawie nazw własnych dacko-trackie słownictwo apelatywne i wskazał na wspólne cechy dacko-tracko-bałtyckie w zakresie fonetyki, fleksji i słowotwórstwa². W liczbowym zestawieniu I. Duridanow podał 165 jednostek leksykalnych (proprialnych bądź apelatywnych), w tym, według autora, tylko 35 nie jest całkiem pewnych; świadczą one o analogiach starobałkańsko-bałtyckich, a odpowiedniości o charakterze bałtosłowiańsko-bałkańskim znalazł I. Duridanow w tym materiale tylko 29, co ma wskazywać na dawną bliskość terytorialną i językową plemion dacko-trackich oraz bałtyckich i brak ściślejszych związków między językiem Daków i Traków z jednej strony, a językiem Słowian z drugiej. Według I. Duridanowa do zbliżenia terytorialnego Daków i Traków oraz Bałtów doszło około trzeciego tysiąclecia p.n.e., nie wskazuje on jednak obszaru, na którym to zbliżenie trwało.

¹ I. Duridanow, *Thrakisch-dakische Studien*, t. 1, Sofia 1969.

² Tamże, s. 84-100.

Za bliskością terytorialną Bałtów i plemion dacko-trackich około trzeciego tysiąclecia p.n.e. i ich wspólnym rozwojem językowym bez udziału Słowian opowiada się też współczesny radziecki badacz O. N. Trubaczow³, lokalizując Daków i Traków na północ od Dniestru, a Bałtów na południe od Prypeci. Na bałtycko-bałkańską izoglosę, biegnącą aż do północnej Grecji, wskazuje także badacz niemiecki W. P. Schmid, który wiąże tę izoglosę z pewnymi cechami fonetycznymi i leksykalno-semantycznymi obejmującymi apelatywy hydro- i topograficzne⁴.

Ponieważ brak zabytków pisanych języka Daków i Traków, jedynym źródłem informacji o tych językach jest onomastyka oraz glosy i kilkanaście inskrypcji o niepewnej interpretacji⁵. Leksemy podejrzewane o nawiązania bałtyckie tkwią najczęściej w podstawie nazw wodnych i dotyczą terminów topo- i hydrograficznych, a także cech zbiorników wodnych oraz świata roślinnego i zwierzęcego.

O bałtycko-bałkańskich odpowiednikach w zakresie hydronimów związanych etymologicznie ze znaczeniem 'woda', 'ruch wody', 'zbiornik wodny', 'teren podmokły' pisałam szerzej w artykule opublikowanym w „Onomastikach”⁶, wskazując na takie nazwy, jak: *Balağ*, dawniej *Balağ* (w zapisach niemieckich *Bal-ing-en* z pruskim hydronimicznym sufiksem *-ing-*) i dacki toponim *Balius*; nie mające poświadczeń źródłowych nazwy bagien *Panna* i *Pannen-bruch* od pruskiego apelatywu *panjan* 'bagno', których bałkańskimi odpowiednikami są tracka nazwa miasta *Panion*, rzeki *Pannysis* oraz nazwa dawnej prowincji rzymskiej *Panonia*; *Reszel* i trackie nazwy *Resedin* i *Resos* oraz hydronimy *Pisa* i *Purda*, które prócz trackich nazw *Pisos* i *Purdae* mają też odpowiedniki w apelatywach greckich *pisos* 'miejsce podmokłe, łąki', i *pardakos* 'mokry, wilgotny'.

Tutaj zajmę się nazwami związanymi znaczeniowo ze światem roślinnym, odnosząc je do materiału onomastycznego podanego przez I. Duridanowa we wspomnianym wyżej studium. Znajdą się tu hydronimy i toponimy utworzone od apelatywów określających drzewa lub inne rośliny oraz skupiska drzew i krzewów, związane etymologicznie ze znaczeniem:

1. 'jemioła', lit. *āmalas*/*ēmalas* 'jemioła', łot. *āmul(i)s* 'ts.' Z tą podstawą można łączyć nazwę wsi Jemiołowo, leżącej na południowy zachód od

³ O. N. Trubačev, *Jazykoznanie i etnogeneza Slavian. Drevnije Slaviane po dannam etimologii i onomastiki*, [w:] *Slavianskoje jazykoznanije IX Meždunarodnyj sjezd slavistov*, Moskwa 1983, s. 240–241.

⁴ W. P. Schmid, *Das sprachgeschichtliche Problem Alteuropa*, „Sprachwissenschaft” 1983, 8, z. 2, s. 108.

⁵ Zob.: L. Bednarczuk, *Indoeuropejskie języki Bałkanów*, [w:] *Języki indoeuropejskie*, red. L. Bednarczuk, Warszawa 1986, s. 477–480.

⁶ A. Pospiszylowa, *Dawne hydronimy z terenu Warmii związane ze znaczeniem woda, ruch wody*, „Onomastica” 1989, 33, s. 89–108.

Olsztynka, oraz identyczną nazwę jeziora w tej wsi, a także hydronim *Jemiółwka*, dotyczący strumyka wypływającego z tego jeziora⁷. Obiekty te mają historyczne zapisy⁸: wieś – *amelung*, *amelingen* 1350; jezioro: *sehe Ameling* 1350, *Ammeling* 1359; strumyk: *amelinge fliess* 1350, *Ammelingen Fliess* 1359, *Emling*, *Amling* 1410. Do tych trzech obiektów, terytorialnie z sobą związanych, wśród których pierwotna była zapewne nazwa jeziora, należy jeszcze dołączyć nazwę dziesiętowego Jeziora Łęguckiego, leżącego u ujścia Jemiółwki do Pasłęki, które do XVII w. jest notowane jako *Humelink* 1344, *Womeling* 1352, *Omeling* 1438, *Hummling* 1595⁹. Tę podstawę odnajdujemy też w nazwach kilku obiektów zgrupowanych na południowy wschód od Olsztyna oraz na południe i południowy wschód od Barczewa. Są to mianowicie: pierwotna nazwa dzisiejszego Jeziora Klebarskiego, notowanego jako *amelung* 1352 CDW II, s. 177, *Amelung* ib., s. 248; 1375 ib., s. 548; nazwa jeziora *Umląg*, poświadczonego jako *See Wummeling* 1364 CDW II, s. 367, *Wommelingen* 1388 CDW III, s. 178, *Wummelingen* 1394 ib., s. 272, *Omlink* XVI Spis, s. 272, *Omeling* 1656 Kolberg, s. 262, *Umląg See* 1868–1869 KRA, *Umląg*, *Umlęg*, *Omląg* 1917 GW, s. 9, 14, 56 oraz związane z tym hydronimem: derywowana sufiksem *-ek* nazwa małego jeziora *Umlązek*, występująca w GW, s. 18 jako *Umlęczyk*, i ponowiona na strugę nazwa *Umląg* 1917 GW, s. 14, a także nazwa *Umlunek*//*Omlunek*, dotycząca małego jeziora w pobliżu wsi Tumiany, w GW, s. 19 notowana w postaci *Omlunek*. Twory te mają swoje odpowiedniki w litewskich hydronimach *Amālė*, *Amālis*, *Āmalvas* (zob. Vanagas 1981, s. 41), a Duridanow, s. 28, zestawia je z dackim toponimem *Amlaidina* (<**Amalai-*//**Amelai-*), dziś to Urluia nad Morzem Czarnym.

2. 'brzoza', prus. *berse*, lit. *bėržas*, łot. *bērzs* i *bērze* i lit. *bėržė* 'lasek brzozowy' oraz warianty z rdzennym *i*: lit. *biržė*, *biržis*, łot. *biŗzs*, *birzis* i inne (zob. LKŻ I, s. 776 oraz 849–851). Tu należą litewskie hydronimy: *Bėrža*, *Bėrželis*, *Bėrżoras*, *Biržulis*, *Birž-upys* i inne, zob. Vanagas, 1981, s. 62, 65, oraz pruskie toponimy: *Bersin* 1352 i *Bersnicken* 1339, *Barsenik* 1515 odnoszące się do obiektów znajdujących się obecnie na terytorium ZSSR (zob. Gerullis 19), a także pruskie hydronimy: *Birsucke* 1388, który to zapis dotyczy małego jeziora w okolicy Mrągowa (zob. Leyding, 1959, s. 172); *Barzęgi*, nazwa jeziora leżącego na wschód od Brąswału i notowanego w XVI i XVII w. jako *Bersing* 1564–1580 ADWO RA 88, k. 146; 1591–1603 ib., RA 2, k. 68 oraz nie mająca poświadczeń źródłowych nazwa *Birżajās*, dotycząca jeziora na wschód od Leszna pod Barczewem, zob. Leyding, 1959, s. 225. Z tym samym znaczeniem łączy Duridanow, s. 20, oraz inni badacze (zob. Toporow, 1975, s. 212) tracki toponim *Bersovia*, *Berzobis*. Duridanow l. c. rekonstruuje tu postać **Berz-uvis* i zestawia ją z litewską nazwą jeziora *Bėržuvis*.

⁷ Zob.: M. Biolik, *Jemiola w nazwach z terenu Warmii i Mazur*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego”, Prace Językoznawcze 1985, 11, s. 13–20.

⁸ Podaję za: Biolik, *op. cit.*, s. 14, 15.

⁹ Tamże, s. 16.

3. 'klon', lit. *klēvas, kliāvas*, łot. *klavs, klava*. Podstawa ta występuje w litewskich hydronimach: *Klevà, Klevinē, Klēvžeris* i inne (zob. Vanagas, 1981, s. 159) oraz w pruskiej nazwie jeziora *Klawój*, dziś Mnichowo na południe od Reszła, występującej w zapisach jako: *Clawoge* 1359 CDW II, s. 283, *Clawogen* 1368 ib., s. 432, *Klowki* XVI Spis, s. 273, *Klawui See* 1868–1869 KRA. Tu należy też nie mająca poświadczeń historycznych nazwa małego jeziora *Klewotek* w pobliżu wsi Giedajty¹⁰, a Duridanow, s. 40, łączy z tą podstawą dacki toponim *Clevora, Clebora* (tam też zob. o wymianie *-b-:-v-*), który dotyczy prawdopodobnie dzisiejszego Prahova lub Kamenicy pod Prahovem w Serbii. Godne uwagi jest tutaj, iż w dackim toponimie, podobnie jak w apelatywach i propriach bałtyckich, zachował się element strukturalny *-v-* w przeciwieństwie do innych języków indoeuropejskich, w których występuje tu element *-n* (zob. Duridanow, s. 40). Również sufiks *-or-* ma odpowiednik w litewskich toponimach, jak np. w nazwie *Beržoras*.

4. 'krzak, krzew', prus. *kirno*, lit. *kirna* 'sękatę drzewo, wiatrołom', 'gęste zarośla', lit. *kernà* 'gęstwina', łot. *cērs* 'krzew, krzak, sękatę korzenie drzewa'. Apelatywy te zawierają indoeuropejski pień **ker-*, który uległ przekształceniom fonetycznym i rozwinął odległe znaczenia (zob. w związku z tym: Pokorny, 1951, s. 572–573 oraz Toporow, 1984, s. 15–18), a w nazewnictwie geograficznym dawnego obszaru pruskiego występuje: w nazwie lasu granicznego między Barcją a Galindią, zapisanej jako *Kirno* 1326, *Kirne* 1326 (Gerullis, s. 63); w hydronimie *Kiernia//Kiernik*, dotyczącym jeziora w okolicy Dąbrówki Wielkiej i zanotowanym dopiero w 1924 r. (zob. Leyding, 1959, s. 209) oraz w nazwie wsi leżącej dziś w okręgu kaliningradzkim, zaświadczonej jako *Kyrny* 1400, *Kyrnen* 1419 (Gerullis, s. 63). Z litewskich hydronimów należą tu na przykład: jezioro *Kernys*, rzeka *Kernaujà*, jezioro *Kirne*, rzeka *Kirneilē* (Vanagas, 1981, s. 153, 158), a Duridanow, s. 38 włącza tu dacką nazwę miejscową **Cerna*, zrekonstruowaną na podstawie członu przydomku Jowisza (*Jupiter Cernenus, Jovis Cerneni*)¹¹.

5. 'las', prus. *median*, łot. *mežs* 'las, drewno', lit. *mēdis* 'drzewo', lit. *medėkas* 'lasek, zagajnik'. Grullis łączy z tym znaczeniem następujące toponimy: wieś *Medyny* w okolicy Lidzbarka Warmińskiego, notowaną jako *Medinen* 1320, *Medien* 1339, *Medyn* 1340 (Gerullis, s. 96); nazwę lasu przy wsi Dębiny w byłym powiecie pasłęckim, poświadczoną w XIII w.: *Mediolaucke*

¹⁰ W. I. Toporow, (*Prusskij jazyk. Słowar*, Moskwa 1976–1984, s. 54–55) podaje ponadto nazwy miejscowe *Klewno, Klewki* (niem. *Klausdorf, Klaukengut*) o podstawie antroponimicznej, raczej nie związanej z pniem **klav-*, zob.: A. Pospiszylowa, *Toponimia południowej Warmii, Nazwy miejscowe*, Olsztyn 1987, s. 70–71.

¹¹ J. Pokorny, (*Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern und München 1951–1959, Bd. 1, s. 572) skłonny jest uważać greckie *keranos* i łac. *cerasus* 'Kirschbaum', 'drzewo czereśni' za wyraz tracko-frygijski.

1289, *Mediolaukis*, *Mediolawkis* 1289 (Gerullis, s. 96); nazwę lasu bez bliższej lokalizacji *Medino* 1326 (Gerullis, s. 96); ponadto nazwy trzech obiektów znajdujących się dziś poza granicami Polski (zob. Gerullis, lc.). Z nazw litewskich należą tu na przykład hydronimy: *Medáinis*, *Medėlis*, *Mėd-upis*, *Meduvys* (zob. Vanagas, 1981, s. 208), a według Duridanowa¹² do nazw tych nawiązując etymologicznie dacki toponim *Medeka* (*Μέδεκα*), dotyczący zamku w Dacji.

Na podstawie studiów Duridanowa do interesującej nas grupy nazw należałoby włączyć jeszcze twory z członem *Kerm-* // *Kirm-* oraz *Kort-* // *Kurt-*, które jednak w pracach innych autorów są uważane za niejednoznaczne etymologicznie bądź też są interpretowane inaczej, niż to proponuje Duridanow. Autor ten łączy tracki toponim **Kermilla*, zrekonstruowany na podstawie przydomka boga Apollina, z apelatywami **kerma* // **kermas*, występującymi w językach bałtyckich oraz słowiańskich z sufiksальnym *-s-* i będącymi nazwami roślin (Pflanzennamen): lit. *Kermušė* 'dziki czosnek', ros. *čeremśa*, pol. *czeremcha*, dawniej *trzemcha*, *trzemucha* (zob. Sławski, 1953, s. 117). Nazwę **Kermilla* zestawia z litewskim hydronimem *Kermėžys*, łotewską nazwą terenową **Kermēlu-laņka* oraz z staropruską nazwą dzisiejszego jeziora *Kiermas* (ponowioną na strugę *Kiermas*), występującą w zapisach jako: *See Kirmys* 1364 CDW II, s. 385, *Kermesse* 1367 ib., s. 427, *Kiermas* XVI Spis, s. 272. Wszystkie te nazwy mają w literaturze onomastycznej inną interpretację etymologiczną niż przedstawiona przez Duridanowa (zob. Duridanow, s. 38, Toporow, 1984, s. 14–15), nazwę *Kiermas* wiąże się na przykład z pruskim *kirmis* (w zabytku) *girmis* 'robak, czerw'.

Trackie toponimy o podstawie *Kurt-* zestawia Duridanow, s. 42, z nazwą dzisiejszego *Jeziora Kortowskiego* (obiekt w obrębie Olsztyna w miasteczku studenckim Kortowo), zaświadczoną od XIV w.: *Curtoyn* 1348 CDW II, s. 120, *Curtoy* 1353 ib., s. 192, *Curtöge* ib., s. 202, stagnum *Curtoyge* 1378 CDW III, s. 36, a od XVI w. jako *Corten* 1564–1580 ADWO RA 88, k. 249, *Korten* ib., k. 19. Od tego jeziora została utworzona nazwa rzeki *Kortówka*. Ta sama podstawa występuje też w pierwszym członie toponimu dotyczącego obiektu poza dzisiejszymi granicami Polski: *Curt-medien* 1326, *Kort-medigen* 1419 (Gerullis, s. 77), a Toporow, 1984, s. 131, ten sam człon widzi w nazwach *Dub-kart* 1340, *Sause-kert* 1343, *Wessel-karten* 1419 (Gerullis, s. 32, 153, 200), odnoszących się również do obiektów leżących poza dzisiejszym obszarem Polski. Z nazw litewskich należą tu na przykład hydronimy: *Kürtuva*, *Kürt-upis*, *Kurtavas-ežers* (Vanagas, 1981, s. 175). Związek tych nazw z pruskim *korto* nie jest jednak bezdyskusyjny, badacze nazewnictwa wysuwają bowiem także inne propozycje interpretacyjne, uważają podstawę za dwu-

¹² Duridanow (*op. cit.*, s. 46) włącza też tutaj galijskie *Medio-lanum*, *Medma*, *Medanta*, *Meduana* i inne.

znaczłą, a nawet niejasną, w związku z czym zob. Vanagas. 1981, s. 175, Toporow, 1984, s. 131–134¹³. Duridanow, łącząc pierwszy człon trackiego toponimu *Kourtou-dzoura* (κourτοῦτζούρα) ze znaczeniem ‘lasek, zagajnik’, interpretuje go jako ‘Hainfluss’, ‘leśna rzeka’. Z tym znaczeniem łączy on też trzy inne antyczne toponimy: 1) *Kourta* (κourτα), zamek w Panonii wzmiankowany przez Ptolomeusza, 2) *Curta*, miejscowość w dolnej Panonii, 3) *Curtiana*; pruskie *korto* uważa zaś za prapokrewne z greckim *kurtos* (κourτοῦς) ‘plecionka z sitowia’.

Nie we wszystkich cytowanych tu toponimach dacko-trackich można bez zastrzeżeń widzieć odpowiedniki etymologiczne nazw bałtyckich, przesłanki do wysuwania takich twierdzeń są bowiem zbyt wątle, gdyż: 1) zestawiono prawie wyłącznie materiał proprialny, brak natomiast, poza jednym wyjątkiem (*kurtos*), odpowiedników apelatywnych w językach bałkańskich; 2) analizowane nazwy dacko-trackie mają nieliczne, najczęściej tylko jednokrotne poświadczenia źródłowe, nie mamy więc możliwości porównać zapisów wariantowych; 3) na ogół są to twory odosobnione, poza nazwami utworzonymi od podstawy *kurt-* nie tworzące zespołów o wspólnym pniu; 4) liczniej poświadczone nazwy zawierające pień *kurt-* nawet w zakresie nazewnictwa bałtyckiego nie mają jednoznacznej etymologii, a twory o podstawie *kerm-* mają w onomastyce inną interpretację etymologiczną niż przedstawiona przez Duridanowa; 5) w odniesieniu do wielu przedstawionych nazw nie można wykluczyć przypadkowych zbieżności fonetycznych nazewnictwa bałkańskiego i bałtyckiego, a związku znaczeniowego nazw dacko-trackich z realiami topograficznymi (tu dotyczącymi flory) nie da się potwierdzić, analizowane tu bazy mają bowiem charakter ogólny (‘krzew’, ‘zarośla’, ‘las’) bądź też dotyczą gatunku drzew szeroko rozprzestrzenionych (brzoza, klon, jemiola) czy denotują różne desygnaty (pień **kerm-*).

Można więc na zakończenie stwierdzić, iż Duridanow zbyt pochopnie wysunął pewne kategorię wnioski, bliższa analiza przedstawionego przez niego materiału każe tu widzieć tylko ostrożną hipotezę, którą ewentualnie może potwierdzić dalszy rozwój badań nad językami starobałkańskimi. Znacznie klarowniej przedstawia się sprawa analogii bałkańsko-bałtyckich w zakresie nazw związanych ze znaczeniem ‘woda’, ‘wilgoć’, ‘teren podmokły’.

SKRÓTY

ADWO	Materiały rękopiśmienne z Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie, RA – <i>Księgi rachunkowe komornictwa olsztyńskiego</i> .
CDW	<i>Codex diplomaticus Warmiensi oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands...</i> , Bd. 2 hrsg. v. C. P. Woelky, J. M. Saage, Mainz 1864; Bd. 3, hrsg. v. P. Woelky, Leipzig 1879.

¹³ Zob. też: Pospiszylowa, *Dawne hydronimy*, s. 84.

- Gerullis G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin-Leipzig 1922.
- GW W. Barczewski, *Geografia polskiej Warmii*, Olsztyn 1917, odbitka z „Gazety Olsztyńskiej”.
- Kolberg J. Kolberg, *Summarisches Verzeichnis des Fürstenthums Ermland i. J. 1656*, „Zeitschrift für Geschichte und Alterthumskunde Ermlands” 1880, Bd. 7, s. 177–300.
- KRA Karte des *Deutschen Reiches*, Nr 134 (Kreis Rössel, Kreis Allenstein), mapa z 1868 i 1869 r. w skali 1:100 000.
- Leyding, 1959 G. Leyding, *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego*, cz. 2, *Nazwy fizjograficzne*, Poznań 1959.
- LKŻ *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius 1968–1978, t. 1–11.
- Pokorny J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern und München 1951–1959, Bd. 1.
- Sławski F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1952–1956, t. 1.
- Spis G. Leyding, J. Małłek, J. Maciejewski, *Spis jezior i stawów w komornictwie Warmii biskupiej z końca XVI wieku. Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, Olsztyn 1968, z. 2, s. 263–276.
- Toporow W. I. Toporow, *Prusskij jazyk. Słowar*, Moskwa 1976–1984.
- Vanagas, 1981 A. Vanagas, *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius 1981.

Anna Pospiszyl

BALTISCH-BALKANISCHE ANALOGIEN
IN DER GEOGRAPHISCHEN NAMENGEbung
VON WARMIA (ERMLAND) UND MASUREN

Das Referat betrifft altpreußische geographische Namen, die hypothetische Entsprechungen in balkanischen Toponymen auf ehemaligen Wohngebieten der antiken Daker und Thraker haben. Als Vergleichsmaterial wurden Beispiele aus der Arbeit *Die thrakischund dakisch-baltischen Sprachbeziehungen* von I. Duridanow herangezogen, wobei sich der Verfasser nur auf diejenigen beschränkte, die semantisch auf Pflanzennamen zurückgehen und Pendants für *Mistel*, *Birke*, *Ahorn*, *Baum/Strauch*, *Wald* darstellen, bzw. die uneindeutige Basis *kerm-/kirm-/kurt* haben. Das analysierte Material hat die genannte Hypothese nicht stichhaltig bestätigt; wir haben es also mit einer vagen Hypothese zu tun, die ggf. erst in weiterer Forschung Bestätigung finden kann.